

مهمترین ویژگی‌های زبانی و فکری روزنامه «اختر»

(ص ۲۱۵ - ۱۹۷)

زهرا ریاحی زمین (نویسنده مسئول)^۱، زهرا انصاری^۲

تاریخ دریافت مقاله: ۹۰/۱۱/۱۲

تاریخ پذیرش قطعی: ۹۱/۳/۲۰

چکیده

این مقاله با نگاهی سبک‌شناسانه به بررسی مهم‌ترین خصوصیات زبانی و فکری روزنامه اختر می‌پردازد. روزنامه اختر به گواه پژوهشگران حوزه تاریخ و روزنامه‌نگاری ایران مانند محمد علی تربیت، یحیی دولت‌آبادی، احمد کسروی، ناصرالدین پروین و ادوارد براون، یکی از مؤثرترین و بانفوذترین روزنامه‌های عصر قاجار است که به عنوان نخستین روزنامه منظم فارسی زبان خارج از ایران در خاک عثمانی منتشر میشد. در پاسخ به سوال اصلی پژوهش که همانا یافتن مهم‌ترین ویژگی‌های زبانی و فکری روزنامه اختر است و به عنوان خلاصه پژوهشهایی که این مقاله حاصل آن است، میتوان گفت مهم‌ترین ویژگی زبانی «اختر» سهم پررنگ آن در وارد کردن لغات غیر فارسی - عمدتاً ترکی، فرانسوی و انگلیسی - به خصوص لغات مربوط به سیاست و قانون و مجلس، به گستره نثر فارسی است؛ و بارزترین خصوصیت فکریش، ترویج اندیشه‌های روشنفکران از وطن رانده شده ایرانی در زمینه آزادی خواهی، عدالت طلبی و قانون مداری است. پرداختن مستمر به ارزش و اهمیت «زن» و نقش مهم او در پیشرفت و تعالی جامعه و خانواده نیز از اهم مطالب این روزنامه است.

کلمات کلیدی

روزنامه اختر، ویژگی‌های زبانی، ویژگی‌های فکری، سبک‌شناسی

۱. دانشیار دانشگاه شیراز: zriahi@rose.shirazu.ac.ir

۲. استادیار دانشگاه هرمزگان

مقدمه

اولین روزنامه منظمی که به دست ایرانیان و در وهله اول برای ایرانیان در خارج از کشور انتشار یافته است، «اختر» نام دارد. این روزنامه به سبب اشتغال بر مطالب آتشین و روشنگرانه و در برداشتن افکار آزادی خواهانه که مسبب آن همکاری نویسندگان و اصلاح طلبان مشهوری چون میرزا آقاخان کرمانی، زین العابدین مراغه ای، میرزا حبیب اصفهانی و ... با آن است، به قول میرزا یحیی دولت آبادی، آینه ای است برای انعکاس افکار بیداران ملت به زبان فارسی (حیات یحیی، دولت آبادی: ص ۱۰۴) و یکی از بانفوذترین روزنامه های فارسی و مؤثرترین آنها در بیداری و حرکت مردم به سوی قانون و عدالت و ترقی.

«نخستین شماره این روزنامه پنج شنبه ۱۶ ذیحجه ۱۲۹۲ (برابر با ۱۳ ژانویه ۱۸۷۵ / دی ماه ۱۲۵۴) به چاپ رسید و برابر موجودی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، به ظاهر آخرین شماره آن، شماره ۱۰، سال ۲۳، مورخ ۳۰ ربیع الاول ۱۳۱۴ برابر با ۸ سپتامبر ۱۸۹۶ بوده است.» (تاریخ روزنامه نگاری ایرانیان و دیگر پارسی نویسان، پروین، ج ۱: ص ۲۴۹)؛ یعنی فعالیت محدود بیست و یک سال.

این روزنامه در خاک عثمانی و در شهر اسلامبول منتشر میشد و بارها به تحریک دولت ایران یا به دستور مستقیم مقامهای ترک، توقیف شده است.

«اختر» ابتدا هفته ای پنج بار، از سال دوم هفته ای دو بار و سرانجام در سالهای آخر هفته ای یک بار به چاپ میرسیده است.

سر لوحه اختر ساده و حاوی نام آن به خط نستعلیق بود که زیر آن سال تأسیس (۱۲۹۲)، و نام روزنامه به فرانسه (L'AKHTER)، در سمت راست محل چاپ و تاریخ و در سمت چپ، بهای روزنامه درج میشد. اختر مصور نبود. این روزنامه در دوره ای طولانی در ۴ تا ۸ صفحه با چاپ حروفی (سربی) انتشار مییافت؛ اما این که بسیاری از منابع، این روزنامه را اولین روزنامه فارسی با چاپ حروفی نوشته اند درست نیست؛ «زیرا پیشتر ایندیا گزت و مجلس مذاکره علمیه چاپ کلکته و شماره هایی از ایران در سال ۱۲۹۱ق به آن طریق چاپ شده بودند.» (تاریخ روزنامه نگاری ایرانیان و دیگر پارسی نویسان، پروین، ج ۱: ص ۲۵۸).

«قطع اختر در سال نخست ۳۴ در ۴۷ سانتی متر، در سال دوم ۲۸/۵ در ۴۱/۵ سانتی متر در سه ستون و از سال هجدهم به بعد ۲۰ در ۲۸ سانتی متر در دو ستون و ۶ صفحه بود.» (تاریخ روزنامه نگاری ایرانیان و دیگر پارسی نویسان، پروین، ج ۱: ص ۲۵۸).

اختر در چاپخانه ای انتشار مییافت که میرزا محمد طاهر تبریزی پیش از نشر روزنامه بنیان نهاده بود؛ که در آن علاوه بر اختر کتابهای بسیاری نیز به زبان فارسی چاپ شده

است. اداره اختر در محله «خان والده» بوده که محل سکونت و تجمع اصلی ایرانیان مقیم اسلامبول به شمار میرفته است. روزنامه اختر در اسلامبول ابتدا یک غروش و از سال سوم شصت پاره تک فروشی میشد. قیمت اشتراک سالانه در شهر اسلامبول ۴ و در دیگر ممالک عثمانی ۵ مجیدی، در ایران ۲۵ قران، در هندوستان ۱۲ روپیه، در روسیه و قفقاز ۱۰ منات (روبل) و در اروپا ۲۵ فرانک فرانسه بود (همان جا). پروفیسور ادوارد برون در سفر خود به ایران، اختر را «تنها روزنامه قابل خواندن، می یابد.» محمد علی تربیت نیز معتقد است که «اختر در تمام ادوار انتشار خود مشعل فروزان محافل روشنفکران و مرکز اجتماع افاضل و دانشمندان تبعید شده ایران» بود؛ و فریدون آدمیت مینویسد: «موضوعهای مهمی در آن چاپ شده که در ایران چاپ شدنی نبودند.» (تاریخ روزنامه نگاری ایرانیان و دیگر پارسی نویسان، پروین، ج ۱: ص ۲۵۵). یکی از وجوه اهمیت «اختر» در مطالعات تاریخی روزنامه نگاری فارسی این است که برای نخستین بار در نشریه ای فارسی، از وجود «کاغذ اخبار» میرزا صالح شیرازی به عنوان اولین روزنامه فارسی زبان ایران خبر داده است (همان).

دست اندرکاران روزنامه

با تشویق و حمایت محسن خان معین الملک سفیر کبیر ایران در باب عالی، محمد طاهر تبریزی، مدیریت «اختر» را عهده دار شد. وی (آقا محمد طاهر قرچه داغی تبریزی، وفات: ۲۱ ذیقعدة ۱۳۲۵ در اسلامبول) بازرگان و صاحب چاپخانه بود و با این که غیر از تأمین سرمایه انتشار روزنامه دخالت چندانی خصوصاً در امر نگارش مطالب این روزنامه نداشته است، همواره نامش به صورت «طاهر» در آخرین صفحه روزنامه اختر به چاپ میرسید. میرزا نجفقلی خان دانش خوئی، مترجم سفارت ایران در اسلامبول، نویسنده اکثر مطالب مهم اختر بخصوص در سال های اول تأسیس روزنامه بود.

«منشی اول» یا به اصطلاح امروزی «سردبیر» این روزنامه میرزا مهدی خان تبریزی نام داشت که بعدها مشهور به اختر شد. این میرزا مهدی منشی اختر همان است که تحریر و انشای فارسی «سیاحتنامه ابراهیم بیگ» را به او منسوب میکنند و هم اوست که مؤسس مطبوعه خورشید در اسلامبول است.

یکی از مهمترین علل موفقیت روزنامه «اختر» در برانگیختن اذهان عمومی جامعه ایران و شعله ور کردن آتش خشم استبدادطلبان دولت ایران، همکاری عده ای از ایرانیان روشنفکر و اصلاح طلب، هر چند به صورت موقت و نه همیشگی، با آن است. از جمله این

افراد یکی «میرزا آقاخان کرمانی» است؛ دیگر «شیخ احمد روحی»، «میرزا حبیب اصفهانی متخلص به داستان»، «میرزا یوسف خان مستشارالدوله» و «زین العابدین مراغه‌ای». «قانون» روزنامه‌ای که در شانزدهمین سال انتشار «اختر» متولد شد در باره این روزنامه نوشت:

«روزنامه اختر به دولت و ملت ایران بیشتر خدمت میکند تا هفتاد وزیر اعظم.» (قانون، ش ۳، ص ۳).

در این مقاله، با رویکردی سبک‌شناسانه، مهمترین و پربسامدترین ویژگیهای زبانی و فکری این روزنامه بیان میشود؛ با ذکر این نکته که بررسی ویژگیهای زبانی و فکری روزنامه اختر- به عنوان یکی از مهمترین روزنامه‌های عصر قاجار- امری لازم و غیر قابل اجتناب در تکمیل مطالعات در حوزه سیر تحول نثر فارسی، در دو سطح زبانی و فکری میباشد.

۱- بررسی مهم‌ترین ویژگیهای زبانی روزنامه اختر

۱-۱ خصوصیات رسم الخطی و دستوری

۱-۱-۱ رسم الخط

الف- ابقاء «ه» بیان حرکت در موارد مختلف از جمله هنگام جمع بستن کلمات با «ان» جمع و نیز ساختن اسم مصدر:

- «یکی هم فقره فقرا و بیچاره کان است که از شهر لندن مقیاس انرا باید گرفت» (اختر، س ۵، ش ۳، ص ۲۳).

- «از وظایف اداره بلدییه است رسیده کی و اهتمام در ساختن همه بناها» (اختر، س ۵، ش ۲، ص ۱۲).

- «چه در آنجا و چه در مکه معظمه حجاج را اسباب کامل آسوده کی فراهم بوده است» (اختر، س ۵، ش ۳، ص ۲۱).

- «این دو حصار روبرو وقتی اهمیتی بزرگ داشته اند و بمحض دیدن بذهن نظاره کان میرسانند که برای مقصودی در اینجا نهاده شده اند» (اختر، س ۵، ش ۱۰، ص ۷۵).

ب- پیوسته نویسی

تمایل زیاد به پیوسته نویسی کلمات از جمله چسپیدن «به» حرف اضافه، «که» حرف ربط، «این» و «آن» صفت اشاره به واژگان پس از خود، چشمگیرترین ویژگی رسم الخطی این روزنامه است.

- «روزنامه‌های وین رهائی صاحب منصبان متهم بلغار را که بموجب تکلیف جنرال قولبارس استخلاص یافتند حمل بموفقیت پولتیک روس کرده و میکویند دولت روس تنها باینفقره اکتفا ننموده ...» (اختر، س ۱۳، ش ۶، ص ۴۵).
 - «دولت انگلیس اهمیتی که بملاحظه منافع خود بکارهای افغانستان میداد حال بهر ملاحظه که هست چندان اعتنائی بامور ندارد» (اختر، س ۱۳، ش ۳۵، ص ۲۸۲).
 - «از قراریکه معلوم میشود این دو حکومت اینگونه مفتربات را بهمدیگر اسباب پیشرفت مقصود قرار داده اند» (اختر، س ۱۲، ش ۱۷، ص ۱۳۲).
 - «... در حالتیکه می بینیم همه دولتهای همسایه از بزرگ و کوچک در باب ترقی تجارت مملکت خودشان شب و روز از مذاکره و مشاوره فارغ نبوده ...» (اختر، س ۹، ش ۱۳، ص ۱۰۱).
 - «چنانکه بارها عرض کرده ایم اینجوابها و مسلک یونان چندان اهمیتی ندارد» (اختر، س ۱۲، ش ۴۰، ص ۳۱۳).
 - «اکنون یک سال از آنوقوعات گذشته است» (اختر، س ۸، ش ۴۸، ص ۳۷۶).
 - اینروزها شقاوت پیشکان قبیلۀ هموند بآبادانیهای باقی مانده آنصفحات تاخت آورده آنقطعه پرشکوه را ... بکلی ویران کرده اند.» (اختر، س ۸، ش ۲۲، ص ۱۶۷).
 - ج- استفاده از «ک» به جای «گ»
چنان که در تمامی مثالهای آمده مشاهده میگردد، در همه جا به جای «گ» از حرف «ک» استفاده میشود؛ این در حالی است که حروف «پ، چ و ژ» در این روزنامه نوشته میشوند.
- ۱-۲-۱-۲- دستور
- الف- کاربرد خاص علامت جمع فارسی «ها»:
 - «آن تکلیف بجز موافقت و همراهی ماها بجا آورده نخواهد شد» (اختر، س ۵، ش ۲، ص ۱۲).
 - «بسا هست که در دم دولت سرای یک شخص دولت مندی بهمین طورها بکمال بیچارگی افتاده جان می دهند» (اختر، س ۵، ش ۳، ص ۲۳).
 - «اولاً تشکر می کنیم از حسن توجه جناب صاحب امضا که باینطورها در حق اختر اظهار لطف کرده» (اختر، س ۵، ش ۳۷، ص ۲۹۱).
 - «و پاکیزه داشتن آنجاها» (اختر، س ۵، ش ۲، ص ۱۲).
 - «اعلاحضرت امپراطور دیروز اینجاها وارد شده» (اختر، س ۵، ش ۲، ص ۱۴).

- «باید ملاحظه نمود که این اشکالات چه قدرها باعث بسته شدن راه مرور و عبور است» (اختر، س ۵، ش ۲، ص ۱۴).
- ب- کاربردهای گوناگون حرف «را»
*استعمال «را» در معنی حرف اضافه:
- «اعلاحضرت امپراطور بواسطه سال نو بودن بعض اشخاص را پذیرایی فرمودند» (اختر، س ۵، ش ۳، ص ۱۷).
- «مسلك مستقیم و اطوار دلفریب سرکار معتمد السلطان چیزی نیست که بر همگان مخفی مانده باشد یا ما بطور بدهت ندانیم. خوبیش مسلم است ما را» (اختر، س ۱۹، ش ۹، ص ۱۳۷).
- «در این اثنا مشاهده کرد که میزان حرکت افغانستان را کجی و ناراستی دیده می شود» (اختر، س ۵، ش ۲، ص ۱۳).
- «نی نی بخدای که این سخن کودکان و نادانانرا مانند» (اختر، س ۵، ش ۱۰، ص ۷۷).
- *استعمال «را» به عنوان نشانه مفعول:
- «دولت انکلیس بدولت عثمانی قبول کردن نصایح دولتهای اروپا را سپارش می کند» (اختر، س ۵، ش ۱۶، ص ۱۱۸).
- «حقی را که اروپا بموجب عهدنامه برلین بیونان داده است تمامی آنرا مرعی الاجرا داشته بوجهی یونانستان را فراموش نخواهد کرد» (اختر، س ۵، ش ۱۶، ص ۱۱۷).
- «سردار مشارالیه می تواند شروط مذکور را بطور آبرومندی قبول نماید» (اختر، س ۵، ش ۳، ص ۲۶).
- *کاربرد «را» مفعولی در جمله مجهول:
- «اسبابی فراهم بیاورد که همه روزه کوچها را آبیاشی بشود» (اختر، س ۵، ش ۱۰، ص ۷۵).
- «جناب ردیف پاشا سرعسکر سابق و عبدی پاشا را که کوماندانهای عساکر عثمانیه بودند و متهم بخیانت شدند مقرر شده بود که در جزیره ردوس اقامت داده شوند» (اختر، س ۵، ش ۳، ص ۲۰).
- *کاربرد فراوان ترکیب «اکنون را»:
- «فقره گذاشتن عساکر مختلط اروپا در روم ایلی شرقی هنوز معوق است اکنون را از جانب حکومت چیزی در اینباب بیان نمی شود» (اختر، س ۵، ش ۱۶، ص ۱۱۸).

- «چند روز پیشتر بواسطه اطمینانی که بیاتریک مشارالیه از جانب صدارت عظمی داده شده است اکنون را از استعفای خودشان صرف نظر کرده اند» (اختر، س ۵، ش ۴، ص ۲۷).
- «اکنون را بنای تدقیق این مطلب نداریم» (اختر، س ۵، ش ۳، ص ۲۳).
- ج- کاربرد علامت نکره «یک» و «ی»، با هم:
- «یکدفعه دیدم از روی دریا واپوری بقدر یک شهری پیدا شد» (اختر، س ۵، ش ۳، ص ۱۷).
- «از جانب سرکار جانشین هندوستان به لورد لیتون اشعار شده است که مذاکرات مصالحه را که با سردار یعقوب خان بسته می شود بیک طور خوبی تلقی نماید» (اختر، س ۵، ش ۳، ص ۱۷).

۱-۲- ساختار جمله و جمله بندی

الف- استفاده از ضرب المثل و شعر

یکی از بارزترین ویژگی‌های نثر اختر، استفاده از اشعار و امثال به فراخور موضوع در جملات است:

- «علی الظاهر پولتیک دولت انگلیس در این مطلب غالب آمد و مع ذلک منتظر وقایع و اتفاقات آینده باید بود چه می توان گفت: زیر کاسه نیم کاسه است (و این رشته سر دراز دارد.)» (اختر، س ۵، ش ۲، ص ۱۴).
 - «هفته گذشته بمناسبت حلول ایام فطر ... روزنامه ما بیرون نیامد امیدواریم درین هفته و هفته های دیگر بواسطه تکثیر مواد نافع و اخبار مفیده ... تلافی بعمل آید و مشترکین عظام را از خود ممنون سازیم (کر بمانیم زنده بر دوزیم) (جامه ای کز فراق چاک شدست)» (اختر، س ۱۹، ش ۹، ص ۱۲۹).
 - «هیچ کس عقده از کار جهان باز نکرد هر که آمد کرهی چند بر این کار افزود این روزها یکی از سرآمدان ملل متمدنه و رئیس وکلای دولت بهیئه انگلستان بی پرده و آشکارا به این خیال افتاده است که بکلی قوه اسلام را ضعیف ... نموده شریعت مطهره محمدی را بی حکم و چون نسخه تورات منسوخ ... گذارد.» (اختر، س ۶، ش ۳۵، ص ۲۷۹).
- ب- تأثیر ترجمه بر جمله بندی و ساختار نثر اختر

نوعی تنوع جمله بندی در بسیاری از مقالات این روزنامه به چشم میخورد که میتواند از پیامدهای ترجمه باشد و موجب پریشانی نثر و خارج شدن آن از یکدستی و روانی شود. انتشار این روزنامه در خارج از ایران و استفاده از منابع ترکی، انگلیسی، عربی و فرانسوی و

احتمالاً نبودن فرصت کافی برای ویراستاری و یکدست کردن متن مطابق الگوهای جمله بندی فارسی میتواند از جمله دلایل این امر باشد.

- «انصاف را از دست ندادن و به چنین امر عظیمی بچشم غرض ندیدن و بی تأمل تابع هوا نکشتن از جمله شیوه و رویه خدایپرستان امین و عیسویان صادق است. بل فی الواقع عنادی که مستر کلادستون را گرفته است کشف کردن هم خیلی آسان و هم خیلی مشکل است ...» (اختر، س ۶، ش ۳۶، ص ۲۸۰).

- «حال آنکه می بینیم انکار کننده کان بر چیزهای نیک فرنگیان را که امتناع ندارند از چیزهایی که مضر بر احوال ایشان است بل پیشی می گیرند بهمدیگر در رغبت و پسندیدن آنها چنانکه در لباسها و اثاث البیت و دیگر لوازم شخصیه خودشان دیده می شود و همچنین لوازم جنک که همه آنها کار فرنگستان است حال آنکه غافل هستند از ننک و عار و خللی که از جهت سیاست و آبادی و عمران مملکت بدین وسایل حاصل می شود. اما ننک و عار بواسطه احتیاج به بیکانه است در بسیاری از لوازم و ضروریات که دلیل عقب ماندن ملت است در معارف و آثار و اما خلل در عمران و آبادی به جهت متنفع نشدن ارباب صنایع مملکت است از محصولات ممالک خودشان که اصل عمده در کار و کسب و معیشت است» (اختر، س ۵، ش ۱، ص ۴).

۱-۳- خصوصیات لغوی

۱-۳-۱- استعمال فراوان کلمات و اصطلاحات غیر فارسی:

الف- استفاده فراوان از کلمات و اصطلاحات اروپایی مخصوصاً فرانسوی، بارزترین خصوصیت نثر این روزنامه است که دلیل آن می تواند استفاده از مطالب منتشر شده در روزنامه های خارجی از طریق ترجمه آنها باشد.

پارلمنت: مجلس شورا (فرهنگ معاصر).

- «بطوریکه خود دولت انگلیس نیز بشبهه افتاد و پارلمنت را در غیر وقت فوق العاده جمع و منعقد ساخت» (اختر، س ۵، ش ۳، ص ۱۳).

پاسپورت: گذرنامه (فرهنگ معاصر).

- «کسانیکه از طبعه خارجه بی تذکره و پاسپورت در بلغارستان اقامت داشته باشند ...» (اختر، س ۵، ش ۱۶، ص ۱۲۰).

پروگرام: برنامه (فرهنگ معاصر).

- «احتمال کلی می رود که پروگرام تازه هیأت وکلا در مجلس اعیان و مبعوثان ملت با اکثریت آراء قبول کرده شود» (اختر، س ۵، ش ۳، ص ۲۶).

- پولیتیک: سیاست (لغتنامه دهخدا).
- «پولیتیک توسیع حدود از (ویستوال) بسمت هندوستان برای دولت روس مضر است» (اختر، س ۵، ش ۲، ص ۱۰).
- دیپلوماتیک: سیاسی (فرهنگ معاصر).
- «از جانب جلالتمآب معین الملک سفیر کبیر ایران شب جمعه گذشته مهمانی دیپلوماتیکی بسفرای دول متحابه مقیمین اسلامبول داده شده است» (اختر، س ۵، ش ۳۲، ص ۲۴۷).
- راپورت: گزارش (فرهنگ معاصر).
- «موافق یک راپورت رسمی امروز سرداران افغان در کابل جمع شده از معونت کردن دولت روس سخن بمیان آورده و قراری دادند» (اختر، س ۵، ش ۳، ص ۱۸).
- کوماندان: فرمانده (لغتنامه دهخدا).
- «جناب ردیف پاشا سرعسکر سابق و عبدی پاشا را که کوماندانهای عساکر عثمانیه بودند و متهم بخیانند شدند مقرر شده بود که در جزیره ردوس اقامت داده شوند» (اختر، س ۵، ش ۳، ص ۲۰).
- کومپانی: شرکت (لغتنامه دهخدا).
- «این هفته با پوست بمبئی مبلغ پانزده روپی سکه کومپانی نوت بمبئی از بابت قیمت روزنامه فرستاده میشود» (اختر، س ۵، ش ۲، ص ۱۵).
- کومیسر: مأمور (لغتنامه دهخدا).
- «پرنس دوندوکوف کورساکف دیروز مجلس معتبران بلغار را با حضور کومیسرهای اروپ باز کرد» (اختر، س ۵، ش ۱۰، ص ۷۴).
- کومیسیون: مجمعی که جهت تحقیق و مطالعه در باره طرحی یا مسأله‌ای تشکیل گردد (لغتنامه دهخدا).
- «بجهت مذاکره کردن دستور العملی که بکومیسیون تحدید حدود داده خواهد شد امشب هیئت وکلای دولت مجلسی منعقد خواهند کرد» (اختر، س ۵، ش ۲، ص ۱۰).
- گازت: روزنامه رسمی، روزنامه (فرهنگ معاصر).
- «موافق بیانات کازت آژانس روس اختلافی که در میان دولت روس و حکومت رومانی حاصل شده بود بواسطه مخابرات طرفین رفع شده است» (اختر، س ۵، ش ۱۰، ص ۷۳).
- موزیک: موسیقی (فرهنگ معاصر).

- «موزیک نظامی روس در جای مخصوص سالون (تالار) بزرگ مزینی بناهای طرب انکیز می نواخت» (اختر، س ۵، ش ۴، ص ۲۶).
واپور: کشتی دودی یا کالسکه دودی یا هر چیزی که به مدد دخان می‌رود (لغتنامه دهخدا).

- «از جمله تصادفات خوبی که در این سفر مرا خیلی ممنون ساخت سفر کردن من بود با سریعترین واپورهای دنیا» (اختر، س ۲۰، ش ۱، ص ۱۳).
کاربرد لغات و اصطلاحات فرنگی در دیگر روزنامه‌های فارسی زبان چاپ خارج که در چند سالی از حیات خود هم عصر اختر بوده اند از جمله «قانون» (۱۳۰۷-۱۳۱۴ هـ.ق) و «حبل‌المتین کلکته» (۱۳۱۱-۱۳۴۸ هـ.ق) کمابیش به چشم می‌خورد؛ نکته جالب این است که روزنامه قانون با وجود این که در لندن به چاپ می‌رسید استفاده از کلمات فرنگی را به حداقل رسانده بود و تنها چند کلمه خاص مانند «کمپانی» و «تلگراف» آن هم با بسامد نه چندان بالایی در آن دیده می‌شود (انصاری، ۱۳۸۲: ص ۱۱۱)؛ اما در روزنامه «حبل‌المتین» کاربرد لغات و اصطلاحات فرنگی به وفور به چشم می‌خورد؛ کلماتی مانند «آبونه»، «تازونی»، «پارک»، «پارلمان»، «پلتیک» و «تلگراف» از پربسامدترین این ویژگی هستند (همان: ص ۱۱۸).

ب- تأثیرپذیری فراوان از زبان ترکی:

چون این روزنامه در خاک عثمانی به طبع می‌رسیده است، نشانه‌های متعددی از زبان ترکی در نثر آن دیده می‌شود؛ از جمله کاربرد کلمات و اصطلاحات ترکی و گاه چاپ یک مقاله کامل به زبان ترکی، و نیز تبدیل واجها تحت تأثیر این زبان، که بارزترین آن تبدیل «ق» و «گ» به «غ» است؛ که برای هر کدام از این موارد چند مثال خواهیم آورد.

* کاربرد لغات و اصطلاحات ترکی

قولره: وبا (kolera) (فرهنگ دو سویه اختر، ذیل واژه)

- «از جانب اداره امور سلامت (صحبیه) اعلانی به کازت‌ها بدین‌قرار داده شده که چون از جانب سوریه (شامات) ناخوشی قولره (وبا) به کلی از بین رفته در نتیجه از این تاریخ دهم کانون ثانی فرنگی ... کرانتین [قرنطینه] را برداشته اند.» (تحلیل محتوایی دو شماره آغازین روزنامه اختر، ابراهیمی، ۲۶۳، به نقل از اختر، س ۱، ش ۱)

قرالیجه: امپراتور (ن.ک: keral در فرهنگ دوسویه اختر)

- «پارلمنت یعنی انجمن شورای ملت از طرف قرالیجه کشوده خواهد شد.» (اختر، س ۱، ش ۱، ص ۴).

ایلچی: پیام‌گزارنده، رسول، فرستاده، سفیر (لغتنامه دهخدا).

- «پریروز ایلیچی تازه دولت بلجیک بحضور همایون اعلا حضرت پادشاهی رسیده اعتمادنامه خود را تقدیم کرده است» (اختر، س ۵، ش ۲۵، ص ۱۹۱).
- چپاول: غارت کردن (لغتنامه دهخدا).
- «افغانیان بطور چپاول ب خاک هندوستان می گذرند» (اختر، س ۵، ش ۴، ص ۲۵).
- قراول: پیشرو لشکر (لغتنامه دهخدا).
- «در باره دیگر اغتشاشها هم چهار نفر گرفتار شده با قراول بقلبه فرستاده اند» (اختر، س ۵، ش ۱۰، ص ۷۳).
- یوزباشی: سردار و رئیس صدنفر (لغتنامه دهخدا).
- «از ضبطیه مدینه منوره یک نفر یوزباشی و چند نفر ضبطیه و همچنین از عساکر نظامی مدینه چند نفر مقتول و مجروح افتاده اند» (اختر، س ۵، ش ۴، ص ۲۷).
- یاسا: قانون (Yasa) (فرهنگ دو سویه اختر ذیل واژه)
- «دولت ها و حکومت ها برای محافظه حقوق مدنیت و نگاهداری روابط افراد ملت ... به اقتضای وقت و موقع حال ... قانون ها و نظام نامه ها و یاساها گذاشته و اجزای آن ملک را مدیون به حفظ و تبعیت از آن قوانین و یاساها کرده اند.» (اختر، س ۲، ش ۱۳، ص ۱).
- * تبدیل حرف «ق» و «گ» به «غ»
- واغون: واگون، واگن. اطاق چرخدار ساخته از چوب و فلز که بر راه آهن کار میکند (لغتنامه دهخدا).
- «اعلیحضرت امپراطور آلمان ولیعهد روسیه را تا موقع (ویلده پارق) استقبال نموده و از آنجا تا (پوتسدام) تنها در یک واغون با هم بوده اند» (اختر، س ۲۰، ش ۱، ص ۳).
- تغلب: تقلب. دست انداختن در امور به خواست خود (لغتنامه دهخدا).
- «از بانک زراعت روس بقدر دو بیست هزار لیرا تغلب و اختلاس شده ...» (اختر، س ۵، ش ۱۰، ص ۷۹).
- گوتانبرغ: گوتانبرگ. ... چاپچی آلمانی متولد و متوفی در مایانس در حدود (۱۴۶۸/۱۳۹۷م) (لغتنامه دهخدا).
- «سیصد سال پس از اختراع (گوتانبرغ) میوه آن درخت بارور ترزاید گرفته شاخه‌هایش سایه کستر کردید» (اختر، س ۲۰، ش ۲۱، ص ۳۲۸).

ج- کاربرد لغات و ترکیبات عربی

استعمال لغات و ترکیبات عربی در نثر این روزنامه، همانند بیشتر متون هم‌دروه اش، نسبتاً فراوان است و تلاش برای ساده نویسی که در نثر «اختر» مشاهده میشود، چندان شامل سره نویسی نمیگردد.

- «سفرای مشارالیه همراهِ صاحب‌منصبان بزرگ سفارتشان در ساعت مقرر بسرای همایون (ایلدز) عزیمت و در سالون (تالار) بزرگ جابجا ایستادند» (اختر، س ۵، ش ۳، ص ۱۸).

- «از این مقدمات خیلی امیدواری هست بر اینکه وظایف ادارهٔ بلدیه علی‌التدریج بتمامی ایفا کرده شود. اگر چه علی‌الظاهر این معنی بسیار مشکل بنظر می‌آید» (اختر، س ۵، ش ۲، ص ۱۱).

- «حقوق مشترک است و رعایت حقوق و حفظ آن به کفالت متسلسله فرض تمامی ابنای وطن است، ظلم و اعتساف و کار بر خلاف عدل و انصاف که در حق زید جاری گردید در حق عموم لت و وطن جاری شده است.» (اختر، س ۲، ش ۱۹، ص ۱).

- «اگر چنانچه طفلی را در بیرون از میان جمعیت بشریه که تصادم احتیاج و اعوجاج و عرض‌ها و غرض‌ها آنها را در حال اعتدال فطری باقی نگذاشته است ... بزرگ کرده باشیم ...» (اختر، س ۲، ش ۲۹، ص ۱).

۱-۳-۲- نشانه‌هایی از وجود الفاظ عامیانه در نثر

- «ماها شخصاً و نوعاً یعنی به هیات مجموعه ملت و وطن مدیون به حفظ و تبعیت قوانین و احکام مشروعه هستیم.» (اختر، س ۲، ش ۱۳، ص ۱).

- «مقرب الخاقان آقامیرزا محبعلی نظام ... که پیشتر نوشته بودیم عازم سرحد خواهند شد پریروز از راه پوطی و تفلیس عازم سرحد ایران شدند» (اختر، س ۵، ش ۲، ص ۱۰).

- «باشخاص حالی کرده شد که هر گاه در اجراءات عدل و حقانیت و آزادی مخالفت کنند حبس و توقیف خواهند شد» (اختر، س ۵، ش ۱۰، ص ۷۳).

- «افغانیانرا هم مانند بلغارها زورکی بدوستی روسها واداشتند» (اختر، س ۵، ش ۳، ص ۱۳).

- «بازم صدای نی میاد) از قرار اخبار تلکرافی موسیو (لوغا قووسکی) نامی در شهر (کاساکوف) روسیه فابریکی برای اعمال کاغذ از نی ایجاد و اختراع نموده است» (اختر، س ۲۰، ش ۱، ص ۱۰).

۲- ویژگیهای فکری

اختر روزنامه‌ای روشنگر بود. در سرلوحه آن این عبارت دیده میشد: «این گازت از هرگونه وقایع و اخبار از سیاسیات و پولتیک و علم و ادب و دیگر منافع عمومیه سخن خواهد گفت». دست اندرکاران اختر این شعار را تا پایان انتشارش تکرار و رعایت کردند. در سرمقاله نخستین شماره اختر شرحی در سودمندیهای روزنامه آمده و یادآوری شده است که: «روزنامه و کازت روشنایی بخش آفاق مدنیت است». اختر- در دوران طولانی حیات خود- از آزادی سخن می گفت، استبداد و جهل و خرافه را نکوهش میکرد و عقب ماندگی های اقتصادی و اجتماعی و سیاسی ایران را برمی شمرد. این رویه موجب شد که از سویی خوانندگان و طرفداران این روزنامه و کلاً ترقی خواهان و همفکران «اختر» لقب «اختری مذهب» بگیرند و از سوی دیگر مقامهای ایرانی و ترک به ممنوعیت و توقیف مکرر آن دست یازند (تاریخ روزنامه نگاری ایرانیان و دیگر پارسی نویسان، پروین، ج ۱: ص ۲۵۴-۲۵۵). روشنفکران معاصر اختر که معمولاً رسالات و مقالاتشان در این روزنامه جایگاه خاصی داشت، افرادی چون میرزا یوسف خان مستشارالدوله، میرزا آقا خان کرمانی، سیدجمال الدین اسدآبادی و میرزا حبیب اصفهانی بودند که محورهای فکری و تلاشهای عدالت طلبانه و آزادی خواهانه آنها بر خوانندگان این مقاله پوشیده نیست.

در یک دسته بندی موضوعی محتوای این روزنامه، ویژگیهای محتوایی پربسامد آن را میتوان به ترتیب زیر برشمرد:

۲-۱- تأکید بر اهمیت وجود قانون در جامعه

با نگاهی به مطالب روزنامه «اختر» به خوبی پیداست که یکی از مباحث اصلی و پراهمیتی که تقریباً در تمام شماره های این روزنامه به نحوی به آن پرداخته شده است، بحث «قانون» و «قانون گرایی» و اهمیت آن در زندگی اجتماعی انسانهاست. این روزنامه «از همان آغاز با یک روند کاملاً منطقی و عالمانه از فلسفه حیات انسانی آغاز کرده و گام به گام پیش رفته تا به آزادی انسان پرداخته، سپس موضوع حفظ آزادی انسانی را به موضوع شریعت و قانون رسانده، از آنها نیاز به مجلس قانون گذاری و نقش آن را بازگو کرده است.» (آزادی، قانون و مجلس در نگاه روزنامه اختر، نصر: ص ۱۰۱)؛ و سپس به جامعیت ضرورت قانون در دیگر کشورها اشاره می کند:

«دولتها و حکومتها برای محافظه حقوق مدنیت و نگاهداری روابط افراد و حصول امنیت وطن و جلب منافع کلی و دفع بدی ها از جامعه و کسترش عمران و آبادی و رفع نواقص

مملکت و پاسداری حال اهالی .. قانون‌ها و نظام‌نامه‌ها و یاساها گذاشته و اجزای آن ملک را مدیون به حفظ و تبعیت از آن قوانین و یاساها کرده اند ...» (اختر، س ۲، ش ۲: ۱). ترجمه کامل متن قانون اساسی عثمانی در این روزنامه طی پنج شماره (آزادی، قانون و مجلس در نگاه روزنامه اختر، نصر: ص ۲۸)، درج اخبار پارلمانهای کشورهای اروپایی به طور مستمر، پیشنهاد تدوین قانون مطبوعات (ر.ک: اختر، س ۲، ش ۵۱: ۱)، استقبال از هر نوع روند قانونمندی و نظم‌گرایی در ایران - مانند تدوین نظامنامه پست خانه ایران (همان، س ۲، ش ۲۵: ۲) - و درج سخنان متفکران آزاداندیش و قانونگرای ایرانی از جمله مستشارالدوله تبریزی، صاحب رساله «یک کلمه» در ضمن مقالات متعدد از جمله اقدامات مهم این روزنامه در این زمینه است.

ذکر این مطلب هم لازم به نظر می‌رسد که قدیمیترین سند چاپی به زبان فارسی در باره سوسیالیسم نیز در سال ۱۲۹۸ هـ ق در اختر چاپ شد (تاریخ روزنامه نگاری ایرانیان و دیگر پارسی نویسان، پروین، ج ۱: ص ۲۵۶).

۲-۲- زن و جامعه

جایگاه اجتماعی و حقوق واقعی زنان در جامعه و خانواده، و لزوم بهره‌مندی آنان از آگاهی و دانش و تعلیم و تربیت، یکی دیگر از موضوعات پربسامد است که به نظر میرسد با پافشاری و استمرار خاصی در جای جای روزنامه اختر به آن پرداخته شده است: «این جنس محترم که نیمه نوع انسان هستند در واقع منشاء نظافت و مربی اطفال و مبادی تربیت نوع بشر و رب النوع اداره امور بیتیه و اساس معیشت و علت بقای نوع می‌باشند» (اختر، س ۱۹، ش ۲: ۳۷)؛ و «تا پای ایشان در میان نباشد هیچ کاری به نظام نمی‌رسد بدون معاونت ایشان هیچ طرح ملی پیش نمی‌رود.» (همان جا). نویسندگان اختر بر این باورند که: «اگر زنان عموماً عالمه و دارای فنون و آداب کمالات باشند، اطفال را نیز بهمانطور تربیت می‌کنند و اگر بالعکس، نادان و ضعیف‌العقل باشند همان‌طور مواد اطفال در حجر تربیت ایشان ضایع خواهد ماند و این معنی بدیهی است که راسخ‌ترین تربیتها در نفوس، تربیت نخستین و تعلیمات اولیه است.» (اختر، س ۱۹، ش ۲، ص ۳۷).

در صفحه ۱۴۳ شماره نهم، سال بیستم اختر، مقاله‌ای با عنوان «تربیت بنات» به چاپ رسیده است و در آن از تبعیض قائل شدن در امر تحصیل پسران و دختران انتقاد میکند و متذکر میشود که وجود مادران دانا و ادب‌آموخته، سبب بنیاد جامعه‌ای متمدن و رو به کمال است.

در این باره هم، دست اندر کاران روزنامه اختر با اطلاع رسانی از وضعیت زنان و حقوق فردی و اجتماعی آنان در دیگر ممالک، سعی میکنند خواننده را به قضاوت در باره وضعیت زنان در ایران و دیگر کشورها هدایت کنند: «... مدتی است که این حس منور در میان خانمهای اروپا پیدا شده حتی در انگلستان چندی است کفتکوی انتخاب ایشان بعضویه مجلس پارلمنت در میان آمده اغلب هواخواهان صلح و سلم را اعتقاد برین جزم است که اگر در مجالس وکلای انگلستان، زنان نیز عضویت پیدا نمایند بکلی جنک و نزاع از عالم برخاسته می شود و صلح عمومی پایدار خواهد ماند.» (اختر، س ۱۹، ش ۲، ص ۳۷). در مقاله ای دیگر که در شماره شانزدهم سال بیستم اختر منتشر گشته است با شرح «ترقی زنان آمریکا در صنایع و علوم و فنون متداوله» و ارائه آماری مفصل از این قبیل که مثلاً ۲۱۳۶ نفر از زنان آمریکا به معماری و دواسازی مشغولند یا ۵۶۸۰۰ نفر نویسنده اند و ... به توصیف وضعیت زنان و حقوق آنها در کشورهای پیشرفته میپردازد.

درج گزارش از تشکیل انجمن نسوان ارمنی در اسلامبول که در یکی از شماره های این روزنامه در سال ۱۲۹۷ق چاپ شده است (اختر و نسوان، کوهستانی نژاد: ص ۱۰۰)، چاپ «حصائیة دانش آموزان دختر در قفقاز» در سال ۱۳۰۸ق، درج گزارشی از «حضور زنان در مشاغل لشکری در انگلیس و آمریکا» و چاپ گزارشی در باره مبارزات زنان آمریکایی و اروپایی با مصرف توتون و مشروبات الکلی در سال ۱۳۱۲ق (همان: ص ۹۹-۱۰۰) از دیگر مطالب مهم این روزنامه در این باره است.

۲-۳- معرفی کتاب

معرفی کتاب و درج خلاصه ای از مطالب آن، یکی دیگر از اجزای تشکیل دهنده محتوای روزنامه اختر است. این امر، گر چه در تمام شماره های این روزنامه به چشم نمیخورد، و به نظر نمیرسد مبنا و سیاق خاصی داشته باشد گام مهم دیگری در زمینه رسالت روشنگری و آگاهی بخشی «اختر» است:

«کتابی بنام (تاریخ اسلامیت) از تألیفات (مسیو دوزی) که از مشاهیر مؤلفهای اروپا ... است بلغت فرانسه در شهر (لیدن) طبع و نشر شده است. کتاب مذکور عبارت از دو جلد بزرگ و دارای اطلاعات کامله و شایان دقت و مطالعه است ... اعتقاد مؤلف مذکور این است که هیچوقت عالم عیسویت بر عالم اسلامیت غالب نتواند شد.» (اختر، س ۵، ش ۳۵، ص ۲۷۳).

۲-۴- علم و ادب

در برخی شماره‌های اختر، بخشی با عنوان «علم و ادب» به چشم می‌خورد که در آن با درج قسمتهایی از گلستان سعدی، ذکر اشعاری از سنایی، حکیم نظامی، و ... یا نقل بخشی از سخنان پادشاهان گذشته ایران مانند کیقباد و نوذر، حال و هوای روزنامه را لطافت و تنوع می‌بخشد؛ همچنین چاپ یک دوره کامل از «کتاب احمد» نوشته «طالبوف» در شماره‌های متوالی، از دیگر مطالب قابل توجه در این روزنامه است.

به نظر می‌رسد گزینش مطالب این بخش در بیشتر موارد ذوقی است و کارکرد سیاسی - اجتماعی خاصی ندارد.

۳- تلگرامها

ستون «اخبار داخله» روزنامه بخشی با عنوان «تلگرام‌ها» دارد که ذیل آن به ترجمه و درج تلگرافهایی که از سراسر دنیا به روزنامه اختر رسیده است، پرداخته می‌شود. مطالب این بخش می‌تواند در زمینه مطالعه و پژوهش در نوع نثر تلگرافی و پیشینه آن، پژوهندگان را به کار آید.

- «از لندن ۱۸ صفر» اخبارنامه تایمس در نسخه امروزی خود بموجب خبر تلگرافی وین می‌گوید، اینکه شلیع شده بود دولت اوستریا از سایر دولت‌های بزرگ خواهش نموده است ... در این باب با خود متفق‌الرأی ساخته است، بنا بر این اعتقاد توان نمود که هر گاه انگلیسیها خاک افغانستان را خالی نموده بیرون بروند در میان اینها قتال سختی به وقوع خواهد رسید ...» (اختر س ۱۲۹۷/هـ ۱۸۸۰ م س ششم، ش ۹، ص ۱)
- «از برلین ایضاً» اخبارنامه (المان شمالی) می‌گوید اگر چه دولتهای بزرگ در باب اجرای احکام عهدنامه برلین متعهد هستند که نظارت بکنند ولی تعهد مذکور بطور اجباری نبوده بل باختیار خودشان است.» (اختر، س ۶، ش ۳۶، ص ۲۸۲).
- در شماری از تلگرامها، به دنبال متن تلگرام، نوعی تفسیر سیاسی اخبار می‌آید که می‌توان آن را شروعی برای پرداختن به تفسیر و تحلیل سیاسی خبر در روزنامه نگاری انگاشت:
- «موافق تلگرامنامه که روزنامه تایمس نقل کرده است یعقوب خان بجلال آباد آمده است. این حرکت را بدیده اطاعت و انقیاد می‌توان دید.» (اختر، س ۵، ش ۲، ص ۱۰).
- «موافق مدلول تلگرامنامه که از هوجه بیک رسیده است بجهه پس بردن یکصد هزار از لشکر روس ... تدارکات دیده می‌شود. و این تدارکات دلیل بر آن است که انعقاد عهدنامه در میان دولت عثمانی و روس نزدیک است.» (اختر، س ۵، ش ۳، ص ۲۲).

۴- ترجمه

گذشته از ترجمه قانون اساسی عثمانی که یکی از مهمترین موارد این بخش است؛ و نیز ترجمه نامه ها و تلگرامهای رسیده به دفتر اختر که از موارد ثابت در تمام شماره ها است، «ترجمه نظامنامه والیان (استانداران و فرمانداران و مدیران عثمانی) و ترجمه متن کامل سخنرانی سلطان عبدالحمید ثانی، در پی افتتاح مجلس اعیان و مبعوثان عثمانی» (آزادی، قانون و مجلس در نگاه روزنامه اختر، نصر: صص ۱۳۰ و ۱۳۶)، ترجمه اخبار انتخابات مجلس شورای ملی عثمانی و ترجمه اخبار مهم پارلمانهای اروپایی از دیگر متون مهم ترجمه شده در روزنامه اختر در حوزه قانون است.

برای نمونه مواردی از این نوع ترجمه ها در زیر آورده میشود:

- «اخبارنامه (تاکبلات) نام منطبعة وین کاغذی از اخبار نکار صوفیه گرفته نقل نموده بوده است. بعض فقرات عمده کاغذ مذکور در اخبارنامه فاردوبوسفور دیده شد که ذیلاً ترجمه می شود. رفتار و حرکات کومیت (جمعیت) بلغار که در صوفیه مشغول بترتیب فساد و شرارت و شورش هستند روزبروز وسعت حاصل کرده حتی دائرة فساد آنان تا اطراف ولایات سلانیک و ترحاله پهن شده است ... در سمت (ماکدونیا) این تفنگها با شکاری در دست شورشیان دیده می شود ...» (اختر، س ۶، ش ۳۵: ص ۲۸۰).

- «واشنگتون ۱۸ ژانویه- موسیو فیشر وزیر خارجه شورای ملت بیان نموده است که تحریرات عمومی را که وزارت خارجه آمریکا در خصوص کوبا به سفرای جمهوریت ارسال کرده است ... را طلب کنند ...» (اختر، س ۱، ش ۶: ص ۴).

در اینجا لازم است از همکاری میرزا حبیب اصفهانی در بخش ترجمه با روزنامه اختر نیز یاد کنیم. وی که از چهره های بنام دستورنویسی ایران به شمار می رود، «از ایرانیانی است که در سال ۱۲۸۳ ه.ق از ایران تبعیداً به استانبول رفت ... و چون به زبان فرانسه آشنایی تمام حاصل کرده بود، کتاب حاجی بابای اصفهانی ... را از روی ترجمه فرانسه آن ترجمه آزاد و کاملی کرد.» (تأسیس و تحولات روزنامه اختر، نوایی: ص ۸۸). از جمله نوشته های او در اختر، ترجمه قسمتهایی از کتابی فرانسوی «در غرایب احوال ملل» از فرانسه است که مهارت و استادی این چهره شایسته را در امر ترجمه بخوبی نمایان میکند.

نتیجه

اگر تأثیر روزنامه‌آختر را در دو سطح زبانی و فکری بر جریان نثر فارسی خلاصه کنیم، میتوانیم بگوییم جدای از کاربرد فراوان ترکیبات و لغات عربی و استفاده از اصطلاحات انگلیسی و فرانسوی - به ویژه در حوزه سیاست و قانونگذاری - نوعی از تلاش برای انسجام بخشیدن به نثر نوپای روزنامه‌ای و حرکت به سوی روان‌نویسی و ساده‌نویسی مخصوصاً در شماره‌های پایانی آختر از بارزترین ویژگیهای زبانی آن است. در حوزه فکر و اندیشه، نقش آختر بسیار قوی و تأثیرگذار است. انعکاس افکار و سخنان متفکران رانده شده از وطن، مطرح کردن مباحث متعدد در زمینه لزوم وجود قانون در کشور و رعایت حقوق تک‌تک افراد جامعه و فواید اطاعت از قوانین عدالت‌طلبانه که در آن حقوق و آزادی افراد جامعه به رسمیت شناخته شده باشد؛ و نیز انتشار مقالات و مطالب متنوع در زمینه زن و نقش مهم او در خانواده و اجتماع و مقایسه مقام و منزلت اجتماعی زنان ایران با کشورهای مرفعی از اهم مطالب در شماره‌های مختلف این روزنامه است.

منابع

کتاب

فرهنگ معاصر انگلیسی-فارسی، باطنی، محمدرضا (۱۳۷۶)، تهران: فرهنگ معاصر. تاریخ روزنامه‌نگاری ایرانیان و دیگر پارسی‌نویسان، پروین، ناصرالدین (۱۳۷۷)، تهران: نشر دانشگاهی.

حیات یحیی، دولت‌آبادی، یحیی (۱۳۷۱)، تهران: عطار و فردوسی. لغتنامه دهخدا، دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۷)، تهران: دانشگاه تهران. فرهنگ دوسویه آختر، گلکاریان، قدیر (۱۳۸۹)، تبریز: نشر آختر.

مقاله

«تحلیل محتوایی دو شماره آغازین روزنامه آختر»، ابراهیمی، مهرداد، یاد، زمستان ۱۳۸۶، شماره ۸۶.

«آختر» و «نسوان»، کوهستانی نژاد، مسعود، یاد، پاییز ۱۳۸۶، شماره ۸۵. «آزادی، قانون و مجلس در نگاه روزنامه آختر»، نصر، عباس، یاد، زمستان ۱۳۸۶، شماره ۸۶. «تأسیس و تحولات روزنامه آختر»، نوایی، عبدالحسین، یاد، پاییز ۱۳۸۶، شماره ۸۵.

روزنامه

- روزنامه اختر، سال اول، شماره ششم.
- روزنامه اختر، سال دوم، شماره دوم.
- روزنامه اختر، سال دوم، شماره پنجاه و یکم.
- روزنامه اختر، سال پنجم، شماره یکم.
- روزنامه اختر، سال پنجم، شماره دوم.
- روزنامه اختر، سال پنجم، شماره سوم.
- روزنامه اختر، سال پنجم، شماره چهارم.
- روزنامه اختر، سال پنجم، شماره دهم.
- روزنامه اختر، سال پنجم، شماره شانزدهم.
- روزنامه اختر، سال پنجم، شماره بیست و پنجم.
- روزنامه اختر، سال پنجم، شماره بیست و هفتم.
- روزنامه اختر، سال پنجم، شماره سی و دوم.
- روزنامه اختر، سال پنجم، شماره سی و هفتم.
- روزنامه اختر، سال ششم، شماره سی و پنجم.
- روزنامه اختر، سال نوزدهم، شماره دوم.
- روزنامه اختر، سال نوزدهم، شماره نهم.
- روزنامه اختر، سال بیستم، شماره یکم.
- روزنامه اختر، سال بیستم، شماره نهم.
- روزنامه اختر، سال بیستم، شماره شانزدهم.
- روزنامه اختر، سال بیستم، شماره بیست و یکم.
- روزنامه قانون، سال اول، ۱۳۰۷ هـ.ق، شماره سوم.

پایان نامه

بررسی سبکی و محتوایی روزنامه های ایران در دوره مشروطه، انصاری، زهرا، (۱۳۸۲)،
دانشگاه شیراز، استاد راهنما: دکتر زهرا ریاحی زمین.